

Inleiding: Pensioenen

Jan Koeman

De daling van de dekkingsgraden als gevolg van de financiële crisis heeft de discussie over de toekomst van het pensioenstelsel een sterke impuls gegeven. De Commissie-Goudswaard, ingesteld in 2009 door minister Donner, heeft geconcludeerd dat het stelsel niet toekomstbestendig is en dat er een discussie nodig is over aanpassing van het pensioencontract. Het recent gesloten pensioenakkoord vloeit dan ook voort uit deze discussie. In dit themanummer is een aantal artikelen te vinden die elk verschillende aspecten van de discussie over nieuwe pensioencontracten belichten.

Macro-economisch en arbeidsmarktperspectief. Hoe complex de discussie over pensioenen is blijkt uit de eerste drie artikelen. De inhoud van pensioenregelingen raakt de inkomensverdeling, is van invloed op de productiviteit van werknemers, hun beslissing om te investeren in scholing en de vraag wanneer uit te treden.

Van Vliet, Been en Goudswaard laten zien dat de verschuiving van publieke naar private pensioenen in verschillende landen niet heeft geleid tot grotere inkomensongelijkheid of armoede onder 65-plussers. De uitkomst is interessant voor de Europese discussie over de houdbaarheid en adequaatheid van pensioenstelsels (zie het recente Groenboek Pensioenen van de Europese Commissie).

Montizaan kijkt meer specifiek naar de vraag in welke mate hervormingen van pensioenstelsels invloed hebben op de trainingsparticipatie. Hij betoogt dat de versobering van FPU-rechten in de publieke sector de motivatie van oudere werknemers heeft verlaagd en dat daarmee hun productiviteit daalt. Dat laatste zou natuurlijk een ongewenst bijeffect zijn. De vraag is wel of de auteur hier niet een iets te grote stap neemt. Is het de versobering zelf die slecht is voor de motivatie of de vormgeving er van? Ik kan mij goed voorstellen dat het niet erg motiverend is als je plotseling te horen krijgt dat je veel later met pensioen kan dan een collega van net een paar maanden ouder. De economische psychologie laat zien hoeveel invloed de relatieve vergelijking met anderen kan hebben op het welbevinden. Wellicht dat het effect van versobering op de motivatie iets anders had uitgekapt als de overgangsregeling tijdig was aangekondigd en wat geleidelijker was vormgegeven, zodat de relatieve verschillen tussen werknemers minder groot zouden zijn. De andere uitkomst van Montizaan, dat de deelname van oudere werknemers aan training juist toeneemt als de resterende loopbaan langer wordt, geeft in ieder geval reden voor optimisme over het effect van een verhoging van de pensioenleeftijd.

Henkens laat in zijn oratie vanuit een sociologisch perspectief zien dat de beslissing om uit te treden niet alleen afhangt van financiële prikkels. De beslissing is afhankelijk van de sociale context en is ingebed in de totale levensloop.

De grenzen van de solidariteit. De volgende artikelen – de bijdragen van Siegmann, Bovenberg en Mehlkopf, Bonenkamp en Westerhout, Broeders en Rijsbergen – hebben een gemeenschappelijk thema: waar liggen de grenzen van de solidariteit? Nederlandse pensioenfondsen voeren collectieve pensioenregelingen uit met een hoge mate van solidariteit. Het systeem van verplichtstelling maakt solidariteit tussen generaties mogelijk. Maar hoe houdbaar is die solidariteit nog? Siegmann concludeert dat het *Defined Benefit* (DB) stelsel ook voor jongeren nog interessant is. Verder laat hij zien dat bij een vaste premie een hogere minimale dekkingsgraad nodig is om het stelsel voor jongeren aantrekkelijk te houden.

Bovenberg en Mehlkopf bespreken de voor- en nadelen van (lange) hersteltermijnen. Hoewel lange hersteltermijnen het mogelijk maken om schokken over meer generaties te spreiden, zijn er ook nadelen aan verbonden (waaronder bijvoorbeeld het risico dat de continuïteit in gevaar komt). De voordelen van het doorschuiven van risico's zijn daarom, aldus de auteurs, kleiner dan vaak wordt verondersteld. Zij pleiten voor explicitering van de eigendomsrechten en vinden het direct afrekenen van schokken met de individuele pensioenrechten een optie die serieuze aandacht verdient.

Ook Bonenkamp en Westerhout concluderen dat intergenerationele solidariteit positieve en negatieve effecten heeft. Het is echter geen uitgemaakte zaak welke van de effecten domineert. Zij betogen dat het met betere communicatie, expliciete regels over het delen van risico's en het korten van rechten en de overstap naar een meer reële benadering een transformatie naar individuele *Defined Contribution* (DC) regelingen kan worden voorkomen.

Broeders en Rijsbergen gaan verder in op de spagaat tussen nominaal en reële toezeggingen. Het zekerstellen van de nominale uitkering gaat ten koste van de reële ambitie. De keuze voor een bepaald pensioencontract komt in essentie neer op een keuze voor een bepaalde uitruil van rendement en risico over het collectief aan deelnemers. De consequentie is dat – bij een bepaald pensioenvermogen en beleggingsbeleid – meer indexatie voor de ene groep ten koste gaat van de zekerheid van de andere groep.

Rode draad: risico's expliciteren en communiceren. Hoewel de voorgaande auteurs in hun bijdragen verschillende accenten leggen, is duidelijk sprake van een rode draad. Zolang niet is geëxpliciteerd hoe hoog de risico's zijn en wie de risico's draagt, kan de illusie van zekerheid in stand worden gehouden. Om het stelsel overeind te houden moeten sociale partners en pensioenfondsen in ieder geval risico's benoemen, expliciet toedelen en daarover communiceren naar de deelnemer.

De risico's in het pensioencontract zijn groot. Het gaat niet alleen om de fluctuaties rondom langetermijntrends. Pelsser laat in zijn bijdrage zien dat er ook onzekerheid is over de langetermijntrends zelf, bijvoorbeeld ten aanzien van de le-

vensverwachting of het beleggingsrendement. Onze kennis daarover is gebaseerd op relatief korte periodes en derhalve imperfect. Kleine afwijkingen, bijvoorbeeld in het gemiddelde beleggingsrendement, kunnen op lange termijn grote gevolgen hebben voor het pensioenresultaat.

De evolutie van het pensioencontract. Het recent afgesloten pensioenakkoord, waarin sociale partners hebben afgesproken om veranderingen in de levensverwachting en financiële schokken door te vertalen in de hoogte van de pensioenaanspraken, is dan ook een belangrijke stap in de goede richting. Maar het expliciteren van de bestaande risico's zal ook nieuwe vraagstukken op de agenda zetten. Een eerste vraag komt in de bijdrage van Ponds aan de orde: als de deelnemers risico lopen, moet dan ook geen rekening gehouden worden met de verschillen in de capaciteit om risico's te dragen? In het huidige systeem liggen de risico's vooral bij oudere werknemers en gepensioneerden. Jongeren zijn in theorie beter in staat om risico's te lopen dan ouderen, omdat hun pensioen nog ver weg ligt en ze schokken over een langere periode kunnen spreiden. Ponds zou die risicodifferentiatie graag binnen collectiviteiten vorm willen geven. Op dit moment is niet duidelijk of een dergelijk systeem binnen de huidige juridische kaders mogelijk is. Zo is het bijvoorbeeld de vraag hoe het differentiëren van risico's naar leeftijd zich verhoudt tot de regels omtrent gelijke behandeling. Sociale partners hebben in de uitwerking van het pensioenakkoord de minister van SZW verzocht om nadere studie te doen naar nut en noodzaak en de mogelijke consequenties van leeftijdsdifferentiatie.

Een tweede vraag die in dat verband opkomt is of mensen accepteren dat ze risico's lopen terwijl ze verplicht deelnemen aan een fonds. Sociale partners en pensioenfondsen zullen moeten uitleggen dat een geïndexeerd pensioen niet bereikt kan worden zonder het nemen van risico en dat verplichte deelname aan een collectief voor lage uitvoeringskosten zorgt. Maar is het mogelijk de deelnemer daarvan te overtuigen, ook als het slecht gaat? De recente crises laten zien dat tegenvallers het vertrouwen in de sector enorm onder druk kunnen zetten.

Een derde vraag is of deelnemers risico's accepteren, als ze zelf geen invloed hebben op de hoogte van die risico's. Nu hebben veel deelnemers nog de illusie dat hun pensioen zeker is. Als pensioenfondsen veel explicieter over de risico's moeten communiceren, dan zal blijken dat deelnemers verschillende voorkeuren hebben over de hoogte van de risico's die ze willen lopen. Of jongeren dan ook bereid zullen zijn om meer risico's te accepteren dan ouderen, zoals economen veronderstellen, moet dan nog maar blijken. Mensen houden niet van risico's en deelnemers zullen vragen naar mogelijkheden om het risico te reduceren. Te denken valt aan de mogelijkheid om zelf het eigen risicoprofiel te bepalen of om middels aanvullende producten risico's af te dekken. Hoe dan ook: verwacht mag worden dat de roep om meer keuzevrijheid sterker zal worden.

Het huidige stelsel is gebaseerd op collectiviteit, solidariteit en verplichtstelling. Dat heeft grote voordelen: bijna alle werknemers bouwen aanvullend pensioen op, tegen lage uitvoeringskosten en verschillende generaties delen de gevolgen van schokken. Met de Commissie-Goudswaard ben ik van mening dat het wense-

lijk en mogelijk is om deze wezenskenmerken overeind te houden. Het expliciteren en communiceren van risico's roept nieuwe vraagstukken op die tot een verdere evolutie van het pensioencontract zullen leiden. We moeten ons er van bewust zijn dat dit gevolgen kan hebben voor de genoemde wezenskenmerken. Introductie van risicodifferentiatie naar leeftijd betekent een andere invulling van solidariteit, waarbij jongeren bereid moeten zijn om ouderen uit te wind te houden in ruil voor een beter indexatieperspectief. Morrelen aan de verplichtstelling kan gevolgen hebben voor de mogelijkheden om intergenerationele solidariteit te organiseren. Meer keuzevrijheid kan de uitvoeringskosten vergroten. Daarbij is het de vraag of mensen de geboden keuzevrijheid wel benutten en of ze goed zijn toegerust om zelfs verstandige keuzes te maken.

Hoe voorkomen we dat we terecht komen in een tekening van Escher, waarbij we op het eerste gezicht omhoog lopen maar aan het eind van de trap lager zijn uitgekomen dan waar we vertrokken? De eerste stap is eerlijke communicatie: niet alleen over de risico's en de verdeling daarvan, maar ook over de voordelen van collectiviteit en verplichtstelling. Sociale partners, overheid en pensioenfondsen zullen zich daarvoor meer dan in het verleden moeten inspannen, te beginnen bij de uitwerking van het pensioenakkoord. En het zou mooi zijn als TPEdigitaal binnen afzienbare tijd opnieuw een themanummer pensioenen aan deze ontwikkelingen zou kunnen wijden.

Auteur

Jan Koeman is hoofd afdeling pensioenbeleid van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.